

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.8
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i4.628>

М. А. Матвійчук

orcid.org/0000-0002-2867-2832

*аспірантка, викладачка кафедри кримінально-правових дисциплін
Національного університету «Острозька академія»*

**СМЕРТНА КАРА В МОСКОВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ТА РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ
В ПРАЦЯХ І. МАЛИНОВСЬКОГО: КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИЙ АСПЕКТ**

Постановка проблеми. Історія кримінально-виконавчого права та його окремих інститутів, у тому числі інституту смертної кари, на відміну від історії, наприклад, права державного, кримінального й судового, не була предметом спеціального дослідження І. Малиновського. Вчений окремо розглянув лише комплекс питань радянського виправно-трудоного права кінця 20-х років минулого століття та розглянув в одній з останніх своїх праць, що вийшли друком, – «Радянські поправчо-трудоі установи порівнюючи з буржуазними тюрмами» (1928 р.) [1]. Але історію кримінально-виконавчого права та його інститут смертної кари він досліджував практично впродовж усієї своєї наукової діяльності, хоча якби побічно, під час дослідження історії права державного й кримінального («Лекції з історії руського права» 1907 р. [2]; 1914 р. [3]; 1918 р. [4]), у контексті з'ясування соціального інституту кровавої помсти та її генетичного взаємозв'язку зі смертною карою («Кровава помста та смертні страти» Випуск І. 1908 р. [5]; Випуск ІІ. 1909 р. [6], «Початкова сторінка з історії смертної кари» 1909 р. [7]), і навіть із позицій її відбиття в російській художній літературі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. («Руські письменники-художники про смертну кару» 1910 р. [8] тощо). Застосування ж смертної кари в Московській державі, а особливо в Російській імперії – це також її застосування на теренах України, що по суті становить прогалину як вітчизняної науки кримінально-виконавчого права, так і науки історії держави й права України.

Слід зазначити, що в юридичній літературі російського так званого дореволюційного періоду цій темі також уваги приділялося надзвичайно мало, бо смертна кара там досліджувалась головним чином в її кримінально-правовому значенні [9; 10], і навіть тоді, коли вона була предметом спеціального дослідження [11; 12; 13].

Метою статті є виокремлення з наведених вище й інших наукових праць І. Малиновського

кримінально-виконавчого зрізу історії смертної кари в Московській державі й Російській імперії як частки історії кримінально-виконавчого права України.

Виклад основного матеріалу. У «Руській правді», зауважував І. Малиновський, не було вказівок про смертну кару, хоча в пам'ятках побутових – літописах, житіях святих, творах арабських письменників – є свідчення про те, що вона в древній Русі застосовувалась. Можна погодитись, що смертну кару допускало звичаєве право, оскільки вона є природним продовженням помсти у формі вбивства. В «Повчанні» Володимира Мономаха є класичне місце: «не убивайте і не повелівайте убити, якщо буде винуватий в смерті». Отже, зазначав учений, були випадки, коли звичай приписував смертну кару, але князь Володимир Мономах давав вказівку своїм дітям не наслідувати цьому звичаю [5, с. 169].

Але вже в перехідну епоху від древньої Русі до московської (та литовської) Русі застосування смертної кари посилюється. З'являються постанови про смертну кару й в правових актах, у тому числі в правових актах московської Русі.

Вперше про смертну кару на теренах Московської держави згадується в статутній Двінській грамоті (1397 р.), і згадується лише за один злочин – третю татьбу (крадіжку). Надалі, зокрема в Псковській судній грамоті, про смертну кару йдеться вже в шести випадках: за татьбу третього разу, підкидання полічного, святотатство, конокрадіство, підпал і зраду. Московські Судебники (1497, 1550 рр.) збільшують перелік злочинів, за вчинення яких передбачається смертна кара, а в уложенні царя Олексія Михайловича (1649 р.) вона вже передбачена за вчинення близько 60 злочинів: за богохульство, за політичні злочини, за згвалтування жінки, за необережне вбивство тощо. Укази другої половини ХVІІ ст. ще більше розширюють її застосування. Смертна кара приписується навіть за злочини, здавалося б,

маловажні, наприклад, за пожежу з необережності, за купівлю хліба з метою підвищення цін, за купівлю хутра в сибірських іноземців, за торгівлю ревенем тощо. Тобто, загроза смертною карою робиться звичайним шаблоном [4, с. 347–348].

На початку XVIII ст. за царювання Петра I відбувається подальше розширення смертної кари. Вона призначається за найрізноманітніші проступки: за повільну поштову їзду, за порубку дуба в заповідному лісі, за відмову продати сіль у роздріб, за те, що справу не завершено в заданий термін тощо. А вінцем посилення загрози смертної кари були Військові Артикули, в яких вона передбачалась у 122 випадках, у тому числі в таких як зв'язок із дияволом, зв'язок із пеклом, осуд государя та таке подібне. Так, у другій половині XVII ст. і на початку XVIII ст. в Московській державі, а отже й у Російській імперії смертна кара досягла свого апогею, стала явищем буденним. Лише за так званий «монетний бунт» було страчено, наприклад, понад 7 000 людей [4, с. 348; 5, с. 192].

Московські Судебники не вказували форми смертної кари, обмежуючись загальними виразами: «живота не дати», «стратити смертною карою». Уложення ж 1649 р. уже знало повішання, спалювання, залиття горла розплавленим металом та окопування в землю. А Військові Артикули – розстріл, повішання, відсічення голови мечем, спалювання, четвертування та колесування та інші. Але ні Уложення, ні Військові Артикули не називали всіх видів смертної кари, що практикувалися. У законодавстві майже не регулювався й порядок приведення смертної кари до виконання, не визначались її виконавці, не регулювалися й інші кримінально-виконавчі питання цього явища. Їх творив у своїх вироках суд, який у Московській державі, а пізніше й в Російській імперії аж до Судових Статутів 1864 р. не був відділений від адміністрації та належав органам виконавчої влади, а також кримінально-виконавча практика цих органів. В усякому разі в XVII ст. і в першій половині XVIII ст. практикувалися прості й кваліфіковані види смертної кари; прості: відсічення голови, повішання, утоплення, розстріл; кваліфіковані: спалювання, залиття горла металом, четвертування, садіння на кіл, повішання за ребро. Смертна кара, як і інші покарання того часу, переслідували не лише мету помсти, захисту держави й суспільства від злочинців та отримання матеріальної вигоди, а й залякування. Тому виконання смертної кари було обставлене такими обрядами, які мали на меті наругу над ворогом, мучення його. Страти здійснювалися публічно: з метою наруги над ворогом влаштовувались інколи урочисті й разом із тим ганебні в'їзди засуджених до страти в місто. Законодавець вимагав, щоби народ йшов на страту під звуки барабану. Тому страти й були явищем буденним. Трупи страчених вистав-

лялись «на позорище»: тіла довго залишались на шибеницях чи деревах або віддавались як їжа собакам. Руки, ноги, голови страчених встромлялись на піки. Інколи робилася наруга над трупами [4, с. 236–260; 4, с. 327–328; 5, с. 100]. За інформацією, як саме здійснювалися страти окремих видів, І. Малиновський відсилає до інших наукових праць, зокрема праць Н. Сергеевського й А. Філіппова [14; 15].

Так, Н. Сергеевський із цього предмету писав, що хоча в праві не було визначень, як мала здійснюватися страта того чи іншого роду, яка мала бути обрядова сторона страти тощо, але незалежно від способу позбавлення життя смертна страта здійснювалась або з дотриманням певних обрядових формальностей, або ж без них. Ці відмінності залежали більше не від роду й важливості злочину, а від кількості злочинців, що підлягали страті, від часу, який мали у своєму розпорядженні виконавці й інших, побічних обставин [14, с. 90–91].

Формальний порядок мав у собі три частини: покаяння та духовну настанову, читання вироку, ходу до місця страти. Для покаяння призначалась спеціальна хата в тюрмі, в якій засуджений мав провести певний час, постити, причащатися та сповідатися. Але причастью та сповіді підлягали не всі. За Уложенням, наприклад, причастью не підлягали злодії та розбійники. У багатьох же випадках причастья та сповідь не здійснювалися через обмаль часу, коли страта здійснювалась поспіхом. Щодо ходи, то існував звичай, згідно з яким засуджені йшли до місця із запаленими восковими свічками в руках. Читання вироку, зазвичай дяком, відбувалося на місці страти (в Москві на Червоній площі), в присутності особливо призначених для цього людей, наприклад, двох бояр, одного окольничого й ще одного дяка. Зачитавши вирок, дяк повелівав здійснити страту [14, с. 89–92]. Здійснював страту кат (палач – рос.), який, як і всі служиві люди Московської держави, спочатку перебував на системі так званого годування, а згодом, і в Російській імперії, – на державному утриманні [4, с. 239; 4, с. 246; 14, с. 94–97].

Ось коротке описання окремих видів страт.

Прості види. *Відсікання голови*, як воно зображене на малюнку страти стрільців під Воскресенським монастирем; плахою служать прості, покладені в ряд колоди. Стрільці рачки стоять один біля одного з покладеними на колоди головами, а чотири кати із сокирами йдуть вздовж ряду й рубають голови одну за одною. *Повішання* здійснювалось за допомогою мотузки на шийі злочинця, прикріпленої до шибениці або до дерева. *Утоплення* застосовувалось головним чином тоді, коли страти проводились масово. Наприклад, бунтівникам 1662 р. зав'язали руки назад, посадили у великі човни й втопили в річці Яузі. *Розстріл*, введений Військовим Артикулом, здійснювали

з луків, пицалей та іншої стрілецької зброї, але здійснювали не кати, а окремі військові чи команди з розстрілів.

Кваліфіковані види. *Четвертування*, на прикладі Степана Разіна: спочатку кати йому відрубали обидві праві кінцівки, потім відрубали обидві ліві кінцівки, голову. *Залиття горла розплавленим металом* (оловом чи свинцем) призначалося «злодійським золотих і срібних справ майстрам». *Окопування землею* також мало своє призначення: цій страті піддавалися дружини за вбивство своїх чоловіків. Злочинниці вкопувалися в землю стоячи або на колінах по плечі, разом із руками, і залишалися так без їжі й води до настання смерті. До закопаних приставлялася сторожа, щоби ніхто не давав їсти й пити нещасним, а вдень біля них знаходився священник, який із запаленою восковою свічкою читав молитви. *Садження на кіл* проводилось таким чином: в землі закріплювався вертикальний кіл із загостреним верхнім кінцем; злочинця, зі зв'язаними назад руками, садили на нього зверху так, щоби загострення увійшло в задній прохідний отвір. Під впливом ваги тіла кіл входив у внутрішності аж до висовування на плечах чи на грудях. *Колесування* складалося з двох частин: спочатку ламання колесом, тобто роздроблення кінцівок тіла колесом, а після покладання на колесо. Ламання здійснювалось таким чином: засуджений розтягувався на землі, руки й ноги, щоби усунути рухи, прикріплялися до вбитих в землю кілків. Під ті місця тіла, в яких треба було роздробити кістки, підкладалися дерев'яні підставки з жолобками. Саме ж роздроблення проводилося дерев'яним колесом, на одному краю якого, по його колу, прикріплювалася ребром тупа залізна смуга. Кат, взявши в руки це колесо й піднявши його в повітря, ударяв залізною смугою по тому місцю, де знаходилася підставка з жолобком. Тупе залізо не різало м'ясо, а лише роздроблювало кістки. За роздробленням кісток слідувало покладання на колесо: на вертикальному стовпі чи колі, вище людського зросту, закріплювалось горизонтальне колесо; на нього клався ламаний, а роздроблені його кінцівки пропускалися між спицями. *Спалювання* призначалося головним чином за релігійні злочини. Воно проводилось або на багатті, на великому чи повільному вогні, або в зрубі. У першому випадку злочинця прив'язували до стовпа, обкладали різними горючими матеріалами, більше чи менше, які запалювали. У другому випадку злочинця закривали в зрубі, обкладали зруб соломкою, яку запалювали. *Повішання за ребро* проводилось залізним крюком, який прикріплювався до шибениці. Крюк втикався засудженому в бік між ребрами так, щоби він загостреним кінцем висовувався назовні. Повішаний таким чином мусів висіти боком і зігнувшись навпіл – ноги й руки вниз, тулуб нагорі [14, с. 98–133].

А ось оповідь «урочистої» церемонії ганьби перед стратою. 28 травня 1652 р. вступав в Москву злодій і самозванець Тімошка Анкудінов (дже-Шуйський) зі своїм товаришем і слугою Костькою Конюховським. Конюховський йшов спереду процесії. Шия його була закована в товстий залізний обруч, від якого спускався вниз до пояса також товстий ланцюг, прикріплений до широкого залізного обруча, що служив за пояс. Руки зв'язані на спині, а чотири довгі мотузки, прикріплені до його ший та рук, кінцями волочилися по землі. Конюховського оточували стрільці, а поряд їхав верхом на білому коні піддячий і голосно кричав народу: дивіться православні, ось государів зрадник, ось лиходій і зрадник землі руської... Натовп народу біг попереду, тіснився по сторонах і поспішав слідом [14, с. 130].

Інкони здійснювалася наруга й над трупами. І. Малиновський наводить такі приклади з практики й законодавства. Так, у 1696 р., через 13 років після страти, був виритий труп боярина Івана Милославського, якого привезли на возику шістьма чудськими свинями «со сбережением палаческим» до Преображенського приказу, де розсікли на частини. Згідно з постановами Військових Артикулів тіло самогубця підлягало спаплюженню: «якщо сам себе вб'є, то належить кату тіло його в безчесне місце відволокти й закопати, але волочити спершу по вулицях <...>» (арт. 164). За участь у поєдинку, який закінчувався вбивством або пораненням противника, призначалась смертна кара через повішання: «а якщо станеться, що обоє або один із них у такому поєдинку залишиться, то їх після смерті за ноги повісити» (арт. 139). Дві жінки, мати й дочка, були окопані в землю за вбивство чоловіка останньої. Після смерті їх відкопали й повісили за ноги вниз головами на шибениці разом із двома убивцями, яких вони найняли для вчинення злочину [5, с. 190–191].

Але водночас не всі вироки про смертну кару виконувалися. З посиланням на А. Філіппова І. Малиновський наводить приклади, коли засуджені до смертної кари клопотали про помилування та заміну смертної кари на більш м'яке покарання, і такі клопотання часто-густо задовольнялися [15, с. 201–202]. З часів же царювання Єлизавети Петрівни застосування смертної кари стало обмежуватися шляхом заміни її політичною карою, рванням ніздрів, клеймуванням, а також вічним засланням на каторгу, особливо на каторгу із засланням у Сибір, бо мета кримінального покарання доповнилася в цьому плані такими компонентами, як використання дармової праці висланих і каторжних і колонізація країв [16]. Процес вимірання смертної кари продовжився й у XIX ст. і на початку XX ст. Згідно зі ст. 17 т. XV Зводу законів (1832 р.), смертна кара була збережена лише за політичні, карантинні й військові злочини. Ці по-

ложення, правда, збереглися і в Уложенні про покарання 1845 р., і в Кримінальному уложенні 1903 р. [4, с. 357–365].

Слід зазначити, що І. Малиновський у багатьох своїх працях підкреслював: історично крім державних судів кримінальні справи розглядалися і смертна кара призначалась й іншими, недержавними судами. Це державно-правове явище не оминуло й Московської держави й Російської імперії.

Одним із таких недержавних судів на теренах Росії був суд церковний, який у московську епоху широко втручався в компетенцію суду світського. Річ у тому, що вищі представники церкви там були діяльними помічниками великих князів у справі встановлення єдинодержавія та самодержавія. Вони дали релігійне освячення влади Московської держави, вони признали, що Московські государі – захисники й покровителі православної віри, що Московський государ – захисник православ'я в усьому світі. Низка злочинів, підсудних церковним судам, якими по першій інстанції були єпископи, єпархіальні архієреї та духовна консисторія, а вищими – митрополит, пізніше патріарх, церковний синод, Святійший Синод, такі як богохульство, ересь, бунт проти церкви тощо карались смертною карою. Церква й виконувала вироки. Так, на початку XVI ст. за вироком церковного собору нею були страчені обвинувачені в так званій «ересі жидовствующих», у 1723 р. був страчений за вироком Святійшого Синоду обвинувачений в богохульстві й у «злому осуді Петра», з приписом «спалити монастир, де жив Левін», В. Левін [4, с. 307; 5, с. 191]. Проте із часів царювання Петра I межі юрисдикції церковних судів почали суттєво звужуватися.

До недержавних судів, які мали безпосереднє відношення до смертної кари, вчений відносив і суди вотчинні. У Московській державі такі суди належали палацу государя, самому государю, а також поміщикам. Суду государя спочатку були підсудні справи над усіма селянами, що проживали на територіях, належних палацу государя. Але пізніше московські великі князі стали без суду чинити розправу над тими, кого вважали своїми ворогами, розкольниками. Така розправа називалася «опал». Коли господар «опалювався», він без суду й слідства страчував, відправляв у заслання, ув'язнював, конфіскував майно. Яскравим прикладом такої опали в плані нашого дослідження І. Малиновський наводить «опалу» царя Івана Грозного під назвою «опричина». Загін, який доходив кількістю до 6 000 осіб на чолі з Малютою Скуратівським, за дорученням царя мав вивести кривоу в руській землі, головним чином з-поміж боярства. Зовнішній вигляд опричників вказував на їх призначення. До сідла опричника прив'язана була мітла й собача голова, бо він мав вимітати зраду, винюхувати, відстежу-

вати й гризти кривоульників. Опричник із ніг до голови був одягнений у чорне, їздив на вороному коні в чорній збруї, бо він, як онок, що відрікся від світу й веде боротьбу з мирськими спокусами, повинен був заради царя відректися від усіх земних примх і вести боротьбу з царськими недругами. Боротьба закінчилась масою загублених життів. Сам Іван Грозний, каже І. Малиновський, записував імена страчених і синодики розсилав у монастирі для поминання душ небіжчиків бояр, монахів і монахинь, дяків і дворових людей та інших «християн чоловічого, жіночого й дитячого чину, імена яких Ти Сам, Господи, весі». Таких нараховувалося понад 4 000, хоча інші джерела називають цифру в 10 000. Борис Годунов продовжував справу Івана Грозного, бояри відповіли йому тим же. Самосуд як суд вотчинний вчинявся також над так званими «царями-самозванцями» та їх рідними [4, с. 460–461; 5, с. 144–147].

Щодо вотчинного суду поміщиків і смертної кари, то тут вчений відштовхується від протилежного: якщо Уложення 1649 р. містило заборону карати своїх холопів (а отже й селян) смертною карою [4, с. 461], отже, таке явище відбувалося в Московській державі. Мало того, й у пізніші часи в Росії державні закони щодо прав поміщиків над своїми селянами уступали місце своєрідним «уложенням про покарання», складеними поміщиками для селян своїх помість. Такі, наприклад, «пункти» про покарання селян графа П. Румянцова 1751 р., «інструкції» графа П. Шереметьєва 1764 р., «наказ» Суворова 1780 р. й інші. Та й підтвердження тому – широко відома справа 1762–1768 рр. «поміщиці Салтичихи», в якій було доведено вбивство нею своїх 75 кріпосних людей [4, с. 461; 5, с. 161].

Починаючи з Військових Артикулів, у російському законодавстві безпосередньо або через видання спеціальних інструкцій, наприклад, Інструкції від 24 грудня 1719 р. для викорінення розбійників, якою вводилась і регламентувалась смертна кара шляхом повішання за ребро [14, с. 133], питання виконання кримінальних покарань, включаючи покарання у виді смертної кари, все більше й більше набувають писаного нормативно-правового характеру, хоча обрядові їх елементи продовжують своє існування аж до скасування смертної кари як такої. Ці питання були предметом дослідження інших науковців [9; 10]. І. Малиновський же сконцентрував свою увагу на боротьбі за скасування смертної кари, в тому числі у зв'язку з тим, що на початку XX ст., особливо під час революційних подій 1905–1907 рр., застосування смертної кари, причому її застосування як у судовому, так і в позасудовому порядку, який учений кваліфікував як відроджену кроваву помсту, різко виросло.

У своїй науковій праці «Кровава помста і смертні страти», Випуск II (1909 р.), як продов-

женні Випуску I праці за такою ж назвою, основаній на 97 актуальних першоджерелах, з-поміж яких програми й заклики революціонерів-терористів, листівки, розпорядження, накази й офіційні, в тому числі статистичні, дані державних органів, окремих посадових і службових осіб, витяги з вироків судів, повідомлення в пресі, спогади, розповіді, листи окремих людей тощо, автор правдиво продемонстрував і масові, й одиничні прояви державного терору у формі судових і позасудових розстрілів, повішань та інших форм страти селян, робітників, солдатів, революціонерів, протестантів, страйкарів тощо, винних і невинних у вчиненні діянь, за які їх страчували. Так, І. Малиновський наводить таку статистику, взяту з офіційних звітів: із 9 січня 1905 р. по січень 1906 р. насильницьку смерть, включаючи каліцтва, прийняло понад 30 000 людей, у тому числі вбито в Харківському окрузі – 875, в Новоросії (Одеська, Херсонська, Катеринославська губернії та Крим) – 1 146, Південно-західний край – 15, Київський округ – 388, Варшавський округ – 369. Або, згідно з газетними повідомленнями, лише з 1-го листопада по 1-ше грудня 1908 р. приведено до виконання 82 вирокі (проти 53 за жовтень), зокрема, в Києві – 18, Катеринославі – 15, Херсоні – 9, Нижньому Новгороді – 7, Ризі – 5, Лодзі, Ізюмі й Кременчуці – по 4, Катеринобурзі й Царицині – по 3, Тулі, Тюмені, Харкові й Варшаві – по 2, Вільно й Дубно – по 1. А ось витяг зі стенографічного звіту Держдуми: «Біля 10 год. веч. 12 січн. 1906 р. на станцію «Іланську» прибув загін Меллер-Закомельського, негайно розігнав по команді офіцера «забрати цю сволоту» публіку, що стояла на пероні, й депутатів (від робочих для перемовин із зал. дор. начальством), і з двома жандармами-провідниками направився до тієї споруди, де зібрались робітники, окружив його ланцюгом, частина солдатів з офіцером зайшли в приміщення та відкрили вогонь пачками. Убитих за даними адміністрації не більше 25 (за підрахунком робітників біля 50), ранених більше 70. На другий день ранком, за півверсти від станції за семафором знайдено ще сім трупів в одному місці» [6, с. 11–129].

У наведеній та інших роботах І. Малиновський червоною ниткою проводить свою думку про те, що смертна кара, страти без суду – не кримінальне покарання, а кровава помста. Що ці інститути знаходяться в генетичному взаємозв'язку. Їх об'єднує одна головна суттєва риса – смертна кара, страти здійснюються по волі держави, кровава помста – по волі приватної особи. Поступово вбивство по волі приватної особи змінюється вбивством по волі держави. В умовах ХХ ст. смертна кара є пережитком кровавої помсти. Вона повинна бути скасована, бо суперечить правосвідомості сучасного людства, бо суперечить моральним почуттям сучасної людини [5, с. 67].

У питанні скасування смертної кари вчений посилається на резолюції проти смертної кари юридичних товариств, зборів адвокатів, публікації російських криміналістів тощо [4, с. 35]. З метою з'ясування відношення до смертної кари письменників і поетів Росії, І. Малиновський у роботі 1910 р. «Російські письменники-художники про смертну кару» досліджує їхню творчість із цього приводу й встановлює, що величезна більшість із них, зокрема Аксаков, Герцен, Гіляровський, Гоголь, Достоевський, Короленко, Пушкін, Толстой, Чехов, тобто цвіт російської інтелігенції, а всього 52, рішуче й однодушно засуджують смертну кару не лише з правової, а й з людської, моральної, християнської позицій; лише троє – Жуковський, Даль і Родіонов – її захисники [8].

Книга «Кровава помста і смертні кари» вченого викликала гучний резонанс по всій Росії. Вона зразу стала бестселером. Її широко обговорювали в наукових колах, у пресі, в середовищі політиків, включаючи Державну Думу. Лев Толстой, наприклад, ознайомившись із книгою, написав І. Малиновському листа, в якому зазначив, що «книзі зрадів, бо побачив усе її велике значення для звільнення нашого суспільства й народу від того жахливого гіпнозу злочинства, в якому тримає його наш жалюгідний, нікчемний уряд. Книга ваша, як я впевнений, завдячуючи уподобаному масам авторитету науки, головне ж – тому відчуттю обурення проти зла, яким вона пройнята, буде одним із головних діячів цього звільнення. Такі книги <...> можуть зробити те, що мені здавалося неможливим: помирити мене навіть з офіційною наукою» [17, с. 207].

Але книга й наукова творчість ученого в цьому напрямі не сприйнялися царським урядом. І. Малиновський зазнав через них переслідування. Депутат-чорносотенець Державної Думи Г. Замисловський присвятив Іоаннікію Олексійовичу весь свій виступ в Думі, безпідставно звинувативши в усіх земних гріхах: в організації студентських заворушень у Томську, в заклик до вбивства одного з лідерів правомонархічного блоку в Держдумі В. Пуришкевича, й нарешті в підриві самодержавства в роботі «Кровава помста і смертні кари». Професора в 1912 р. відсторонили від викладацької роботи й звільнили з Томського університету за причиною неблагонадійності, а прокуратурою проти нього було порушено кримінальну справу за ознаками п. 1 і п. 2 ст. 129 Кримінального уложення – за спонукання до бунтівних діянь і за заклики до повалення наявного ладу. Томський окружний суд професора виправдав, але виправдувальний вирок за скаргою прокурора був скасований Сенатом. Омський окружний суд, якому була передана справа, у вересні 1912 р. засудив І. Малиновського з перекваліфікацією його діянь на п. 3 і п. 4 ст. 129 Кримінального уложення за «спонукання до невиконання зако-

нів» до «ув'язнення в тюрмі на один місяць без позбавлення прав або обмеження в правах». Твір «Кровава помста і смертні кари» суд постановив знищити. Від відбування покарання вченого тоді «спас» указ із приводу 300-ліття дому Романових (амністія) [18, с. 7–9].

Висновки. Смертна кара в Росії була скасована постановою Тимчасового уряду 12 березня 1917 р. з наданням постанові зворотної сили. Значною мірою цьому сприяв науковий доробок І. Малиновського в цьому напрямі. Але смертна кара, в тому числі як один із засобів геноциду українського народу з боку російської дореволюційної держави-колонізатора, у вітчизняній науці в цілому досліджена ще зовсім не досить, що є нагальною перспективою подальших наукових досліджень.

Література

1. Малиновський О.О. Радянські поправчо-трудові установи порівнюючи з буржуазними тюрмами. *Збірник Соціально-Економічного відділу Всеукраїнської Академії Наук*. Київ, 1928. № 16. 293 с.
2. Малиновский И.А. Лекції по історії рускаго права. Випуск I. Томскъ : Типо-літографія Сибирскаго Т-ва Печатн. Дъла, 1907. 296 с.
3. Малиновский И.А. Лекції по історії рускаго права. Випуск I. Варшава : Типографія «Русскаго общества», 1914. 293 с.
4. Малиновский И.А. Лекції по історії рускаго права. Издательство кооперативного т-ва «Единение» въ Ростове на Дону, 1918. 488 с.
5. Малиновский И.А. Кровавая месть и смертныя казни. Випуск I. Томскъ : Типо-літографія Сибирскаго Т-ва Печатн. Дъла, 1908. 209 с.
6. Малиновский И.А. Кровавая месть и смертныя казни. Випуск II. Томскъ : Типо-літоргафія Сибир. Тов-ва Печатн. Дъла, 1909. 278 с.
7. Малиновский И. А. Начальная страница из истории смертной казни (кровавая месть). *Записки Императорскаго Русскаго Географическаго общества по отделению этнографіи*. Томъ XXXIV : Сборникъ въ честь семидесятилѣтія Григорія Николаевича Потанина. 1909. С. 189–210.
8. Русские писатели-художники о смертной казни. Томскъ : Типо-літографія Сибирскаго Т-ва Печатн. Дъла, 1910. 121 с.
9. Фойницкий И.Я. Ученіе о наказаніи въ связи с тюремнымъ поведением. Санктъ-Петербургъ : 1887. 514 с.
10. Познышев С.В. Ученіе о карательныхъ мърахъ и мъръ наказанія. Москва : Типографія Русскаго Товарищества печатного и издательскаго дъла, 1908. 189 с.
11. Загоскинъ И.П. Очеркъ истории смертной казни въ Россіи. Казань : Типографія Императорскаго Университета, 1892. 102 с.
12. Григорьевъ Я. Изъ истории смертной казни въ Россіи. Москва : Книгоиздательство «Набатъ», 1907. 15 с.
13. Викторский С.И. История смертной казни въ Россіи и современное ея состояние. Москва : Типографія Императорскаго Московскаго Университета, 1912. 387 с.
14. Сергѣевский Н.Д. Наказаніе въ русскомъ правѣ XVII вѣка. Санктъ-Петербургъ : Изданіе книжного магазина А.Ф. Цинзерлинга, 1887. 287 с.
15. Филиппов А.Н. Наказаніе по законодательству Петра Великаго въ связи съ реформою. Москва: Университетская типографія, 1891. 457 с.
16. Малиновский И.А. Ссылка в Сибирь. Публичная лекція, читанная въ Томскъ въ ноябрь 1889 года. Томскъ : Паровая типо-літографія, 1900. 90 с.
17. Толстой Л.Н. Собрание сочинений : В 22 т. Т. 19–20. Письма. 1882–1910 / сост. и коммент. О.А. Голиенко, З.Н. Ивановой, С.А. Розановой, Б.М. Шумовой. Москва : Худож. лит., 1984. 673 с.
18. Попелюшко В.А. Иоанникий Алексеевич Малиновский (1868–1932). *Кровавая месть и смертныя казни* / Малиновский И.А. ; под ред. проф. В.А. Попелюшко. Москва : Юрлитинформ, 2015. 488 с.

Анотація

Матвійчук М. А. Смертна кара в Московській державі та Російській імперії в працях І. Малиновського: кримінально-виконавчий аспект. – Стаття.

У статті за працями І. Малиновського розглянуто кримінально-виконавчий зріз видів смертної кари як кримінального покарання в Московській державі й Російській імперії. Зазначено, що в Київській Русі смертна кара не застосовувалась, а на теренах Росії вона була запроваджена Статутною Двінською грамотою (1397 р.) лише за один злочин – крадіжку втретє. Псковська Судна грамота, а за нею Московські Судебники (1497 р., 1550 р.) розширили її застосування, але видів ще не вказували. Уложення 1649 р. уже передбачало смертну кару в 60 випадках і вказувало на такі прості й кваліфіковані види, як повішання, утоплення, спалювання, залиття горла розплавленим металом, окопування в землю. За Петра I застосування смертної кари досягло свого апогею, а види доповнилися четвертуванням, відсіченням голови мечем, розстрілом, колесуванням, садінням на кіл, повішанням за ребро тощо. Крім державних судів, смертна кара на теренах і Московської держави, й Російської імперії застосовувалась також судами церковними й вотчинними. Хоча в законодавстві майже не регулювався порядок її застосування, його створила практика страт і суди, які до 1864 р. належали державним адміністративним органам, судовими вироками. Оскільки смертна кара мала за мету не лише відплату за вчинений злочин, а й запобігання злочинності шляхом залякування потенційних злочинців, вона була обставлена обрядами, що мали своєю метою наругу над засудженим як до, так і під час і після його страти. Страти здійснювались прилюдно, на площах, за загальним правилом катом, у присутності визначеного кола служивих людей, після оголошення дяком чи іншою служивою особою вироку суду. Каті, як і суд, спочатку перебували на так званому годуванні, а згодом на державному утриманні. Практика виробила й форми кожного окремого виду страти, які з тими чи іншими відмінностями застосовувались на всій території Московії та Російської імперії. З часів царювання Єлизавети Петрівни застосування смертної кари стало поступово обмежуватися. У XIX ст. після судово-правової реформи вона залишилася лише у виді розстрілу й повішання та застосовувалася тільки в межах тюрем, у присутності прокурора й лікаря. Але на початку XX ст., особливо під час революційних подій 1905–1907 рр. її судове й позасудове застосування з боку держави різко зросло. І. Малиновський як науковець рішуче виступив за її скасування. Влада розцінила це як заклик до її повалення, вченого засудили, а його наукову працю за вироком суду знищили шляхом спалювання. Скасована смертна кара була лише Тимчасовим урядом 12 березня 1917 р.

Ключові слова: смертна кара, кат, повішання, спалювання, четвертування, колесування, розстріл.

Summary

Matviichuk M. A. Death penalty in Moscow state and Russian empire under the research of I. Malynovskyi: a penal aspect. – Article.

The article is based on I. Malynovskyi research of death penalty types within the penal perspective as criminal punishment in Moscow state and Russian empire. It has been also stated that death penalty in Kyiv Rus was not imposed whereas in Russia it was established by the Statutory Charter of Dvina (1397) for committing theft for the third time in a row. Pskov Judicial Charter, and further Moscow Codes (1497, 1550), expanded its application, but did not point the types. Council Code (Ulozhennia) of 1649 applied death penalty in sixty cases and pointed such simple and qualified types as hanging, drowning, burning, throat-filling with smelt, and digging into the ground. Death penalty application was on its peak during the era of Petro I, and its types were expanded with dismemberment, head cutting with a sword, the firing squad, breaking wheel, impalement, rib hanging, etc. Death penalty was applied by state courts as well as by ecclesiastical and feudal courts across Moscow state and Russian empire. Even though legislation did not regulate this application completely, the latter one was created by execution practices and by courts, which by 1864 had been the part of governmental administrative bodies, and by verdicts. Since death penalty was aimed at

not only retribution for a committed crime, but at crime prevention through threatening of potential criminals, it was connected to rituals focused on torturing the convicts before, during and after their execution which was public, usually at squares. It was fulfilled by a deathman after an official has read the court verdict. As a rule, certain public officials were present. The deathman as well as the court officials were provided with state allowance. Each execution type acquired its own form which was applied throughout Moscow state and Russian empire with some differences. When Elizabeth, the daughter of Petro I, came to throne, death penalty application began to be limited. In the 19th century, after the judicial reform, death penalty was applied in the form of firing squad and hanging, and only within prisons at presence of a prosecutor and a doctor. In the beginning of the 20th century, especially during revolutionary events of 1905–1907, court and out-of-court application of death penalty by the state was drastically expanded. I. Malynovskyi, as a scholar, was quite determined in his position for its abolishment. Public authorities perceived this as the call for throwing them down, and, as a result, I. Malynovskyi was sentenced, and his academic thesis was destroyed by burning after the court verdict. Death penalty was abolished by Provisional Government on March 12, 1917.

Key words: death penalty, deathman, hanging, burning, dismemberment, breaking wheel, firing squad.